

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رهیافت**

سال نوزدهم، شماره ۷۱، تابستان ۱۴۰۴
صفحه ۲۲۵ تا ۲۴۸

سازوکارهای حل اختلافات در مقررات زیست محیطی قراردادهای نفتی ایران (مطالعه موردی

بحران هورالعظیم)

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور،
تهران، ایران

سیامک آرین پور

دانشیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

حسین آل کجاف *

دانشیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

اصغر محمودی

چکیده

موضوع این تحقیق بررسی سازوکارهای حقوقی و سیاسی حل اختلافات در مقررات زیست محیطی قراردادهای نفتی ایران با تأکید بر مطالعه موردی نشت نفت در تالاب هورالعظیم است. این تحقیق با تمرکز بر این بحران، سؤال اصلی را مطرح می‌کند که چگونه سازوکارهای حقوقی و سیاسی موجود می‌توانند به‌طور مؤثر اختلافات زیست‌محیطی میان طرفین قراردادهای نفتی را حل کنند؟ فرضیه تحقیق این است که علی‌رغم وجود چارچوب‌های قانونی و استانداردهای بین‌المللی، محدودیت در اجرای مقررات، ضعف در نظارت، و نبود شفافیت، حل این اختلافات را با پیچیدگی همراه کرده است. روش تحقیق مبتنی بر تحلیل محتوای اسنادی و حقوقی است که با بررسی مقررات زیست‌محیطی ایران و مقایسه آن با استانداردهای بین‌المللی، به تحلیل بحران هورالعظیم و چالش‌های حقوقی آن می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که برای پیشگیری و حل مؤثر اختلافات زیست‌محیطی ناشی از قراردادهای نفتی، نیاز به بازنگری و تقویت قوانین داخلی، بهبود نظارت و شفافیت، و استفاده از ظرفیت‌های دیپلماتیک و سازوکارهای بین‌المللی است. همچنین، اجرای تعهدات زیست محیطی پیمانکاران و ایجاد سازوکارهای نظارتی مشترک با کشورهای هم‌مرز، از جمله عراق، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

کلیدواژه: قراردادهای نفتی، محیط زیست، حل اختلاف، تالاب هورالعظیم، قواعد حقوقی

* نویسنده مسئول: dr.alekajbaf@pnu.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۰۳/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

The Islamic Revolution Approach Quarterly
Vol. 19, No.71, Summer 2025, P 225-248
rahyaftjournal.ir

Mechanisms for Dispute Resolution in Environmental Regulations of Iran's Oil Contracts: A Case Study of the Hawizeh Marsh Crisis

Siamak Aryanpour

PhD Student in Private Law, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Hossein Al-Kajaf *

Associate Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Asghar Mahmoudi

Associate Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Abstract

This study examines the legal and political mechanisms for resolving environmental disputes arising from oil contracts in Iran, focusing on the ecological crisis of the Hawizeh (Hoor al-Azim) Wetland. The main research question asks how existing legal and political frameworks can effectively manage environmental conflicts between the parties to oil contracts. The study hypothesizes that despite the existence of legal frameworks and international standards, weak enforcement, insufficient monitoring, and lack of transparency have made dispute resolution highly complex. Using a document-based legal content analysis and comparative study with international environmental standards, the paper

* Corresponding Author: dr.alekajbaf@pnu.ac.ir

How to Cite: Aryanpour, S., Al-Kajaf, H., Mahmoudi . (2025). Mechanisms for Dispute Resolution in Environmental Regulations of Iran's Oil Contracts: A Case Study of the Hawizeh Marsh Crisis, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(71), 225-248.

Date Received: 6 January 2025 Date Accepted: 16 April 2025

evaluates the ecological degradation caused by oil extraction activities in the region. Findings indicate that effective prevention and resolution of environmental disputes in oil projects require revising domestic laws, strengthening enforcement, enhancing transparency, and expanding diplomatic and cross-border cooperation—particularly with Iraq. The study underscores the necessity of contractual environmental clauses, international arbitration mechanisms, and environmental diplomacy as tools for achieving sustainable and legally balanced outcomes.

Keywords: Oil Contracts, Environmental Law, Dispute Resolution, Hoor al-Azim Wetland, Legal Mechanisms

Introduction

Environmental issues within oil contracts represent one of the most critical challenges faced by oil-producing nations, particularly those whose extraction zones overlap with fragile ecosystems. Iran, as a major oil producer, faces persistent conflicts between economic interests and environmental protection obligations. The Hawizeh Marsh (Hoor al-Azim), a transboundary wetland shared by Iran and Iraq, epitomizes this tension. Extensive oil exploration in the Azadegan oil field has led to oil spills, water contamination, and loss of biodiversity. This research explores how Iran’s legal and political mechanisms address environmental disputes arising from oil operations, especially in the context of the Hawizeh Marsh crisis. The study situates the issue within broader international frameworks, including the Ramsar Convention, the Convention on Biological Diversity, and the Paris Agreement, emphasizing the interplay between national governance and global environmental obligations. The research aims to reveal both the structural deficiencies in Iran’s environmental governance and the opportunities for policy reform through legal, institutional, and diplomatic means.

Materials and Methods

The study employs a qualitative legal content analysis grounded in comparative environmental law. Primary sources include Iran’s national legislation—such as Article 50 of the Constitution and the Environmental Protection and Enhancement Act (1974)—and international treaties to which Iran is a party. In addition, contract models like Iran’s IPC framework and environmental clauses of buy-back contracts were reviewed to determine the extent to which they internalize sustainability obligations. The methodology also incorporates a case study approach,

focusing on the Hawizeh Marsh crisis as a microcosm of the broader tensions between industrial expansion and environmental stewardship. Legal documents, policy reports, and environmental impact assessments (EIA) were systematically analyzed alongside relevant academic literature and precedents in international environmental dispute resolution. The research process involved triangulating sources to capture the convergence of legal, administrative, and diplomatic dimensions in addressing oil-related ecological harm.

Discussion

The analysis reveals that while Iran has established a robust constitutional and legislative foundation for environmental protection, the implementation gap remains substantial. Article 50 of the Constitution defines environmental protection as a public duty, prohibiting any activity that leads to irreversible ecological damage. Yet, enforcement remains weak due to institutional fragmentation, insufficient inter-agency coordination, and the prioritization of economic gain over ecological welfare. Within Iran's oil contracts, environmental clauses are often general and declaratory, lacking operational precision or binding sanctions. For instance, while the buy-back model includes a reference to "environmental damage," it fails to define its scope comprehensively or impose clear liability on contractors. The absence of detailed environmental performance indicators and independent monitoring mechanisms has hindered effective compliance.

From a dispute resolution perspective, Iran's current system offers three main mechanisms: (1) internal negotiation and mediation, (2) domestic judicial review, and (3) international arbitration. Internal negotiation can resolve minor technical disputes, but complex transboundary cases—such as oil leaks affecting Iraq's territory—demand international cooperation. Although Iran's domestic courts have jurisdiction over national projects, foreign contractors often prefer international arbitration bodies such as ICC, UNCITRAL, or ICSID, which ensure procedural neutrality and enforceability. The research also highlights the relevance of political and diplomatic tools. Environmental diplomacy, through joint Iran–Iraq committees or cooperation under UN environmental programs, can serve as a complementary mechanism to legal processes. In cases like the Hawizeh Marsh, cross-border ecological degradation transforms a domestic environmental issue into an international concern. The study thus identifies an urgent need for integrated governance—linking legal accountability with diplomatic

negotiation and international collaboration. Moreover, international legal instruments such as the Ramsar Convention and the Paris Agreement impose obligations that extend beyond national sovereignty, demanding transparency, shared data, and public participation. However, Iran's limited implementation of environmental information disclosure laws undermines compliance with these global standards. The Hawizeh crisis demonstrates how this opacity exacerbates mistrust between stakeholders, weakens enforcement, and impedes preventive measures.

Conclusion

The study concludes that effective resolution of environmental disputes in Iran's oil sector requires a multi-level reform strategy integrating legal, institutional, and diplomatic dimensions. Domestically, Iran must update its oil contract templates to include mandatory Environmental Impact Assessments (EIA), establish independent monitoring agencies, and impose strict liability clauses for ecological damage. The government should align its legislation with international conventions and adopt best practices from global environmental governance frameworks.

Regionally, Iran and Iraq must institutionalize a joint transboundary environmental committee for the Hawizeh Marsh, supported by technical cooperation and data sharing mechanisms. Internationally, Iran's active engagement with the UN Environment Programme and other multilateral initiatives can facilitate access to funding, technology, and expert assistance for wetland restoration. Ultimately, the case of the Hawizeh Marsh illustrates the critical intersection between environmental justice, contractual governance, and international diplomacy. Strengthening dispute resolution mechanisms within environmental clauses of oil contracts not only ensures ecological sustainability but also enhances Iran's international credibility and compliance with global environmental norms. The research underscores that sustainable resource management in the oil industry can only be achieved through the harmonization of law, policy, and diplomacy in addressing environmental challenges.

مقدمه

مسائل زیست محیطی در قراردادهای نفتی یکی از مهم‌ترین چالش‌های کشورهای تولیدکننده نفت و گاز است. ایران، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت در جهان، در قراردادهای نفتی خود با شرکت‌های داخلی و خارجی، با چالش‌های متعددی در حوزه محیط زیست مواجه بوده است. از آنجایی که بخش زیادی از تولید نفت ایران در مناطق حساس زیست محیطی، نظیر تالاب‌ها و مناطق حفاظت‌شده صورت می‌گیرد، توجه به ملاحظات زیست محیطی و مدیریت پیامدهای ناشی از فعالیت‌های نفتی و نشت نفت با بحران‌های زیست محیطی قابل توجهی روبه‌رو شده است.

تالاب هورالعظیم، به عنوان بزرگ‌ترین تالاب مرزی ایران و عراق، زیستگاه گونه‌های نادر جانوری و گیاهی و یکی از مهم‌ترین ذخایر تنوع زیستی ایران است. با این حال، استخراج نفت از میدان‌های اطراف و داخل این تالاب، از جمله میدان آزادگان، باعث آلودگی گسترده آب و خاک، تخریب زیستگاه‌ها، و نابودی اکوسیستم‌های محلی شده است. علاوه بر نشت نفت، فعالیت‌های توسعه‌ای، از جمله خشکاندن بخش‌هایی از تالاب برای توسعه زیرساخت‌های نفتی، این بحران را تشدید کرده است. از منظر حقوقی، ایران متعهد به حفاظت از محیط زیست بر اساس قوانین ملی، مانند اصل پنجاهم قانون اساسی و قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، و همچنین تعهدات بین‌المللی، از جمله کنوانسیون رامسر، است. با این حال، ضعف در اجرای مقررات، نظارت ناکافی، و تضاد منافع اقتصادی و زیست محیطی، اجرای این تعهدات را با چالش مواجه کرده است. از سوی دیگر، پیچیدگی‌های حقوقی و دیپلماتیک ناشی از مرزی بودن تالاب و ارتباط آن با کشور عراق، اهمیت استفاده از سازوکارهای حقوقی و سیاسی برای حل این بحران را دوچندان کرده است. این تحقیق، با بررسی بحران زیست محیطی هورالعظیم به عنوان یک مطالعه موردی، به تحلیل ظرفیت‌ها و چالش‌های سازوکارهای حقوقی و سیاسی در حل اختلافات زیست محیطی ناشی از قراردادهای نفتی می‌پردازد. هدف این مطالعه، ارائه بینشی جامع در خصوص نحوه به‌کارگیری ظرفیت‌های قانونی، نظارتی و دیپلماتیک برای مدیریت بحران‌های زیست محیطی مشابه است. این بررسی می‌تواند به طراحی راهکارهایی برای تقویت قوانین داخلی، بهبود همکاری‌های بین‌المللی، و ارتقای نظارت بر اجرای تعهدات زیست محیطی پیمانکاران کمک کند.

مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی

مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی از جمله موضوعات پیچیده و مهم در حوزه حقوق بین‌الملل محیط زیست و صنعت نفت است. این مقررات به‌ویژه در قرن بیست و یکم که نگرانی‌ها در مورد تغییرات اقلیمی و حفظ منابع طبیعی افزایش یافته است، اهمیت دوچندانی پیدا کرده‌اند. مثال‌ها و موارد خاصی را می‌توان نمونه آورد که در برخی از پروژه‌های نفتی رعایت مقررات زیست محیطی نقش اساسی در اجرای آنها ایفا کرده‌اند. به‌عنوان مثال، پروژه‌های نفتی در دریای شمال، که در این

منطقه، استانداردهای زیست محیطی در قراردادهای نفتی بسیار سخت گیرانه است، به ویژه در زمینه حفاظت از آب‌های دریایی و مدیریت آلودگی. شرکت‌ها موظفند تا اقدامات پیشگیرانه و جبرانی گسترده‌ای برای محافظت از محیط زیست انجام دهند. از همین رو، مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی از ابعاد مختلف آن بررسی خواهد شد.

اصولاً قراردادهای نفتی توافقاتی هستند که بین دولت‌ها و شرکت‌های نفتی برای استخراج، بهره‌برداری، و فروش منابع نفتی بسته می‌شوند. این قراردادها می‌توانند به صورت قراردادهای استخراج، مشارکت در تولید، یا توافقی‌های بلندمدت برای بهره‌برداری از منابع طبیعی باشند. در گذشته، توجه ویژه‌ای به مسائل زیست محیطی در این قراردادها نمی‌شد. اما با افزایش آگاهی جهانی از اثرات زیست محیطی استخراج نفت و گاز و پروژه‌های مرتبط، به ویژه در زمینه‌های آلودگی خاک، آب، هوا، و تغییرات اقلیمی، این موضوع به یکی از ارکان اصلی مذاکرات و تنظیم مقررات قراردادهای نفتی در سالهای اخیر تبدیل شده است (Gordon, 2014: 89).

مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی می‌توانند در سطوح مختلف تنظیم و اجرایی شوند. در سطح ملی، دولت‌ها می‌توانند قوانین و مقررات زیست محیطی خاص خود را برای فعالیت‌های نفتی وضع کنند (موسوی، ۱۳۹۲: ۶۱)؛ در سطح بین‌المللی، برخی از سازمان‌ها و کنوانسیون‌ها مانند سازمان ملل متحد، سازمان جهانی کار، و اتحادیه اروپا مقررات و استانداردهایی برای حمایت از محیط زیست در پروژه‌های نفتی و گازی تدوین کرده‌اند؛ در سطح شرکت‌ها، شرکت‌های نفتی نیز مسئول‌اند که استانداردهای زیست محیطی خود را رعایت کرده و در قراردادهای خود موارد مختلف حفاظت از محیط زیست را پیش‌بینی کنند (Cordeset al., 2016).

تأثیرات زیست محیطی فعالیت‌های نفتی ابعاد مختلفی را شامل می‌شود. بنابراین، قبل از بررسی مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی، لازم است به تأثیرات منفی این فعالیت‌ها بر محیط زیست اشاراتی بشود. اصولاً استخراج نفت و گاز به طور مستقیم و غیرمستقیم می‌تواند به آسیب‌هایی جدی به محیط زیست منجر شود. این آسیب‌ها می‌توانند عبارت باشند از (اسفندیاری فر و معصوم زادگان، ۱۳۹۳):

آلودگی خاک و آب: نشت نفت از خطوط لوله یا مخازن می‌تواند موجب آلودگی منابع آبی و خاکی شود. این آلودگی‌ها اثرات منفی زیادی بر اکوسیستم‌های محلی دارند و ممکن است باعث مرگ موجودات زنده و تغییرات در ترکیب زیستی محیط شوند.

تغییرات اقلیمی: انتشار گازهای گلخانه‌ای، به ویژه متان و دی‌اکسید کربن، از فرآیندهای استخراج، پالایش، و حمل نفت، باعث تشدید تغییرات اقلیمی و گرم شدن کره زمین می‌شود.

آلودگی هوا: فعالیت‌های حفاری، استخراج، و فرآوری نفت می‌توانند به تولید آلودگی‌های هوایی مانند ترکیبات سمی و ذرات معلق منجر شوند که به سلامت انسان‌ها و سایر موجودات آسیب می‌زنند.

خطرات اکوسیستم‌های دریایی: نشت نفت در دریا می‌تواند خسارات جبران‌ناپذیری به اکوسیستم‌های دریایی وارد کند، به‌ویژه به جمعیت‌های ماهی‌ها و دیگر موجودات دریایی. مقررات زیست محیطی باید حاکم بر قراردادهای نفتی باشد. این گونه مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی معمولاً شامل اصول، الزامات، و استانداردهایی است که شرکت‌ها موظف به رعایت آن‌ها هستند (موسوی، ۱۳۹۲: ۱۰۵). این مقررات ممکن است در دو سطح مختلف تنظیم شوند: اصول و معیارهای کلان؛ در سطح کلی، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در راستای حفاظت از محیط زیست، استانداردهایی را تدوین کرده‌اند که باید در قراردادهای نفتی رعایت شوند. برخی از این اصول عبارت‌اند از:

اصل احتیاط: بر اساس این اصل، پیشگیری از آسیب به محیط زیست باید در اولویت قرار گیرد. به‌عبارت دیگر، حتی در صورت عدم وجود شواهد قطعی از خطرات زیست محیطی، باید از فعالیت‌هایی که احتمال خطر دارند خودداری کرد.

اصل دسترسی به اطلاعات: بر اساس این اصل، شرکت‌ها باید اطلاعات مربوط به اثرات زیست محیطی پروژه‌ها را به‌طور شفاف منتشر کنند و به جامعه و ذینفعان اجازه دهند در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت کنند. در سطح شفافیت، در ایران، قانون آزادی گردش اطلاعات زیست محیطی وجود ندارد (عزیزی، ۱۳۹۹: ۲۸). در توافقی‌نامه پاریس نیز تکالیف مشخصی در زمینه شفافیت در ارائه اطلاعات تعیین شده است (پیری، ۱۳۹۷: ۸۸۷).

اصل توسعه پایدار: این اصل می‌گوید که بهره‌برداری از منابع طبیعی باید به گونه‌ای باشد که منابع برای نسل‌های آینده نیز باقی بمانند و اثرات منفی بر محیط زیست به حداقل برسد. پایداری مفهومی است که در دل آن ارکان سه‌گانه محیط زیست، حقوق بشر و حقوق توسعه به هماهنگی می‌رسند و در قالبی متناسب ادغام می‌گردند. ماده پنجم اعلامیه ژوهانسبورگ، حقوق محیط زیست، حقوق بشر و توسعه اقتصادی را ارکان سه‌گانه توسعه پایدار معرفی می‌نماید. بر طبق گزارش سال ۲۰۰۵ نشریه فورچون، شرکت‌های «بریتیش پترولیوم» و «رویال داچ شل»، به عنوان دو شرکت نخست دنیا از نظر مسئولیت‌پذیری در قبال مسائل اجتماعی و زیست محیطی معرفی شدند. شرکت نفتی بریتیش پترولیوم از نظر میزان مسئولیت‌پذیری در قبال مسائل اجتماعی و زیست محیطی، در میان شرکتهای اقتصادی جهان در رتبه اول قرار گرفته است و شاخص مسئولیت‌پذیری برای این شرکت ۷۸ اعلام شده است. طبق این گزارش، پس از بریتیش پترولیوم، به ترتیب شرکت نفتی رویال داچ شل، شرکت خدماتی دافون، بانک اچ. اس. بی. سی، کارفور، شرکت اتومبیل‌سازی فورد، شرکت الکترونیکی توکیو، الکترونیک فرانسه، شرکت اتومبیل‌سازی پژو و شرکت نفتی شون قرار دارند (ضیایی و لطفی، ۲۸۰: ۱۴۰۰).

بنابراین شرایط خاص کره زمین و ذخایر زیستی بشریت حکم می کند تا الزامات خاص زیست محیطی در قراردادهای نفتی باید رعایت گردد. قراردادهای نفتی به طور خاص معمولاً الزامات دقیقی را در مورد مسائل زیست محیطی درج می کنند. این الزامات ممکن است شامل موارد زیر باشند:

مطالعات ارزیابی زیست محیطی (EIA): یکی از الزامات رایج در قراردادهای نفتی، انجام ارزیابی زیست محیطی پیش از شروع پروژه است. این مطالعات بررسی می کنند که پروژه های نفتی چه اثرات زیست محیطی دارند و چگونه می توان این اثرات را کاهش داد.

برنامه های مدیریت زیست محیطی (EMP): این برنامه ها شامل اقدامات و استراتژی هایی هستند که شرکت ها باید برای مدیریت و کاهش آسیب های زیست محیطی انجام دهند. این برنامه ها معمولاً شامل برنامه هایی برای جلوگیری از نشت نفت، کنترل آلودگی هوا، و کاهش انتشار گازهای گلخانه ای هستند.

نظارت و ارزیابی مستمر: قراردادهای نفتی ممکن است تعیین کنند که شرکت های نفتی باید به طور دوره ای گزارش هایی درباره وضعیت زیست محیطی پروژه تهیه کرده و به مقامات دولتی ارائه دهند. این نظارت می تواند به طور مستقل یا توسط مقامات دولتی صورت گیرد.

مسئولیت های جبران خسارت: بسیاری از قراردادها شرکت ها را موظف می کنند که در صورت بروز آلودگی یا خسارت به محیط زیست، اقدامات جبرانی انجام دهند و هزینه های اصلاحی را پرداخت کنند.

معیارهای فن آوری های سبز: در برخی از قراردادها، استفاده از تکنولوژی های پاک و کاهش اثرات زیست محیطی از طریق فناوری های نوین، مانند استفاده از روش های حفاری کم اثر، تصفیه آب آلوده، و بازیافت گازهای گلخانه ای، پیش بینی می شود. برای مثال جداسازی گاز همراه نفت و تزریق آن به مخزن برای حفظ فشار و افزایش تولید مستلزم هزینه بسیار بالایی برای شرکت ها و کشورهای تولید کننده نفت است، لذا برای شرکت های نفتی به صرفه تر است تا گازها را در فلرها بسوزانند. امروزه بسیاری از کشورها پیمانکاران خود را ملزم می کنند که برای اجتناب از آلودگی های زیست محیطی و جلوگیری از هدر رفت ثروت های عمومی، گاز همراه نفت را جدا کرده و به مخزن تزریق کنند.

تطابق با قوانین بین المللی نیز باید مد نظر قرار بگیرد. در کنار مقررات ملی، بسیاری از کشورها از اصول و قوانین بین المللی برای تنظیم فعالیت های نفتی در داخل مرزهای خود بهره می برند. برخی از مهم ترین اسناد بین المللی که مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی را تحت تاثیر قرار می دهند، عبارت اند از:

کنوانسیون های بین المللی محیط زیست: مانند کنوانسیون تنوع زیستی (CBD) و کنوانسیون تغییرات اقلیمی (UNFCCC)، کنوانسیون بین المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی ها (MARPOL)، کنوانسیون بین المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی

(OPRC/1990) که کشورها را ملزم به انجام اقدامات مؤثر برای کاهش آسیب‌های زیست محیطی ناشی از فعالیت‌های نفتی می‌کنند.

اصول مسئولیت شرکتی (Corporate Social Responsibility (CSR): این اصول، که توسط سازمان‌های مختلف جهانی به تصویب رسیده‌اند، به‌ویژه بر مسئولیت‌های اجتماعی و زیست محیطی شرکت‌های بزرگ، از جمله شرکت‌های نفتی، تأکید دارند. این اصول بر لزوم پایبندی به استانداردهای جهانی برای حفاظت از محیط زیست تأکید می‌کنند. اساساً مسئولیت اجتماعی برای شرکت‌ها در نگرش نوکینزی و نگرش غیرکلاسیک (بورژوا) مطرح بوده است. در نگاه سنتی، با رویکرد سلبی به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، این مسئولیت عبارت است از وظیفه مؤسسات خصوصی مبنی بر عدم تأثیر سوء بر زندگی اجتماعی که در آن کار می‌کنند. امروزه به‌بعد ایجابی این مسئولیت نیز توجه شده است که همان تضمین مسئولیت‌های اجتماعی است.

از آنجایی که بازیگران غیردولتی نیز در نقض حقوق بشر و حقوق محیط زیست نقش بسزایی داشته‌اند و همچنین فجایع ناشی از فعالیت شرکت‌های فراملی در نقض حقوق بشر و محیط زیست دیده شده، لذا موجب جلب توجه جامعه بین‌المللی به این بازیگران گردیده است. به همین جهت برخی اسناد بین‌المللی تعهداتی را ناظر به «رعایت» حقوق بشر و حقوق محیط زیست توسط شرکت‌های فراملی ایجاد نمودند. البته بعضاً طرح تعهد شرکت‌های فراملی برای «تضمین» حقوق بشر و حقوق محیط زیست کمی غیرواقع بینانه بود. با این حال در سال‌های اخیر جریانی برای طرح مسئولیت شرکت‌های فراملی در تضمین حقوق بشر و محیط زیست و توسعه دولت میزبان ایجاد شده است که از آن به «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی» یاد شده است (ضیایی و لطفی، ۱۴۰۰: ۲۷۰).

توافق‌نامه پاریس (Accord de Paris): آخرین سندی که در چارچوب کنوانسیون سازمان ملل متحد در خصوص تغییرات اقلیمی به‌منظور مقابله با تغییرات اقلیمی تنظیم شده، توافق‌نامه پاریس است. به‌موجب این توافق‌نامه هر یک از دولت‌ها موظف هستند برنامه مشارکت ملی خود که مشتمل بر اقدامات آنها در راستای کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و سازگاری با شرایط ناشی از تغییرات اقلیمی می‌باشد را با توجه به توان داخلی خود ارائه نمایند. این توافق‌نامه که در سال ۲۰۱۵ تصویب شد، اساساً ذیل برنامه سازمان ملل کشورها را موظف به کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و ترویج انرژی‌های پاک می‌کند که در طی چارچوب پیمان‌نامه سازمان ملل در تغییر اقلیم (UNFCCC) برنامه ریزی شده است. قراردادهای نفتی در کشورهایی که عضو این توافق‌نامه هستند، به‌طور فزاینده‌ای تحت تأثیر این تعهدات قرار دارند (پیری، ۱۳۹۷: ۸۸۷).

مقررات زیست محیطی در قراردادهای نفتی ایران

کشورهای جهان سوم و توسعه نیافته و در حال توسعه، به ویژه ایران و عراق، با وجود داشتن منابع غنی نفتی در دنیا، توجه کمتری به آلودگی‌های ناشی از این منابع داشته‌اند. به نظر می‌رسد مشکلات

پیش‌آمده در دنیا و تحریم‌ها علیه ایران باعث شده بود که تنها بر کشف، حفاری و استخراج تمرکز شود. البته به تازگی ایران و دیگر کشورهای جهان سوم، نیز به این مهم توجه و تأکید دارند؛ زیرا با مشکل آلودگی، پیامدها و هزینه سنگین آن برای کشور و شهروندان روبه‌رو شده‌اند؛ اما معضلات آلودگی ناشی از استخراج معادن، تنها به انسان‌ها بازمی‌گردد. آلودگی نفتی، زندگی آبریزان و چرخه اکوسیستم را با خطر جدی روبه‌رو کرده است (اسفندیاری خالدی و جلالی، ۱۳۹۹:۲۳۱). اصولاً رعایت مقررات زیست محیطی با بحث توسعه پایدار (Sustainable Development) پیوند خورده است و از جهاتی می‌توان گفت التفات و توجه به مسائل زیست محیطی در واقع فرع بر مبحث توسعه پایدار بوده و از دل این مبحث بیرون آمده است (فراهانی فرد، ۱۳۸۴:۱۱۸). توسعه پایدار مفهومی است که به رشد اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی توجه می‌کند و هدف آن تأمین نیازهای حال بدون آسیب رساندن به توانایی نسل‌های آینده برای تأمین نیازهای خود است. این مفهوم نخستین بار در گزارش کمیسیون برانتلند (Brundtland Commission) تحت عنوان «آینده‌ای که می‌خواهیم» در سال ۱۹۸۷ مطرح شد و به تدریج به عنوان یک چارچوب جهانی پذیرفته شد. توسعه پایدار از سه بعد اصلی تشکیل می‌شود:

۱. بعد اقتصادی: تأکید بر رشد اقتصادی پایدار، کاهش فقر و فراهم کردن فرصت‌های برابر برای

همه.

۲. بعد اجتماعی: توجه به عدالت اجتماعی، دسترسی به آموزش، سلامت و حقوق بشر.

۳. بعد زیست محیطی: حفظ منابع طبیعی، کاهش آلودگی و مقابله با تغییرات اقلیمی.

در سال ۲۰۱۵، سازمان ملل متحد هفده هدف توسعه پایدار (SDGs) را به تصویب رساند که شامل مبارزه با فقر، گرسنگی، برابری جنسیتی، انرژی پاک و محیط زیست سالم بود. این اهداف به عنوان شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری پیشرفت در توسعه پایدار در سطح جهانی شناخته می‌شوند. توسعه پایدار تلاش می‌کند که نیازهای امروز بدون فدا کردن فرصت‌های آینده برای نسل‌های بعدی تأمین شوند (ملکی نیا، ۱۳۹۷:۲۱۱). با توجه به غلبه این رویکرد در الگوهای توسعه در جهان، در ایران نیز پارادایم توسعه پایدار محل توجه قرار گرفت و به برنامه‌های توسعه کشور راه یافت (مومنی و امینی میلانی، ۱۳۹۰:۳۷) و متعاقباً بر قراردادهای نفتی نیز حاکم شد.

البته پیش از رواج این پارادایم در اصل بسیار مترقی پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران این گونه مقرر شده بود: «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است». لذا می‌توان گفت دغدغه محیط زیست جز مبانی گفتمان انقلاب اسلامی بوده است.

قراردادهای نفتی ایران، مانند قراردادهای IPC (قراردادهای نفتی جدید ایران) یا قراردادهای سنتی نفت و گاز، معمولاً شامل موارد مختلفی از جمله شرایط زیست محیطی می‌شوند. به طور کلی ضوابط محیط زیستی در قراردادهای نفت و گاز عمدتاً در پنج روش (۱) ارجاع به قوانین و مقررات ملی محیط زیستی؛ (۲) ارجاع به استانداردهای بین‌المللی این صنعت؛ (۳) ارجاع به قوانین ملی و استانداردهای بین‌المللی صنعت نفت و گاز؛ (۴) ارجاع به قوانین ملی یا استانداردهای صنعت و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی محیط زیست و (۵) ایجاد استانداردهای محیط زیستی خاص هر پروژه گنجانده می‌شود (کهن هوش نژاد و التیمی، ۱۳۹۸:۹۳).

عموماً این مقررات و آیین‌نامه‌ها به منظور حفاظت از محیط زیست، پیشگیری از آلودگی و کاهش تأثیرات منفی فعالیت‌های نفتی و گازی بر طبیعت و جامعه، طراحی شده‌اند. این مقررات معمولاً به طور ویژه بر موارد زیر تأکید دارند:

- استانداردهای زیست محیطی: که شامل محدودیت‌های تولید و استخراج به منظور حفاظت از منابع طبیعی و کاهش آلودگی هوا، آب و خاک است (عزیزی، ۱۳۹۹:۱۷۶).

- ارزیابی زیست محیطی: قبل از شروع پروژه‌ها، ارزیابی اثرات زیست محیطی (EIA) انجام می‌شود تا تأثیرات منفی پروژه‌ها شناسایی و پیشگیری شود.

- تعهدات محیط زیستی پیمانکاران: در تمامی قراردادهای بند یا بندهایی در باب «حقوق و تعهدات پیمانکار (Rights and Obligations of Contractor)» وجود دارد که ناظر بر اقدامات آنها است. این عبارت در قراردادهای مجموعه حقوق و وظایفی اطلاق می‌شود که برای پیمانکار در چارچوب توافق‌نامه مشخص شده است. این اصطلاح برای تعیین حدود و شرایط عملکرد پیمانکار در پروژه‌ها یا خدمات مختلف حیاتی است.

حقوق پیمانکار معمولاً شامل دریافت مبلغ قرارداد مطابق با توافقات، دسترسی به منابع یا اطلاعات لازم برای انجام وظایف، و حق استفاده از تسهیلات یا امکانات خاصی است که در قرارداد پیش‌بینی شده است. پیمانکار ممکن است حق دریافت مهلت اضافی برای تکمیل کار در صورت بروز مشکلات غیرمنتظره را نیز داشته باشد. تعهدات پیمانکار به مجموعه وظایفی اشاره دارد که پیمانکار موظف به انجام آنها است. این تعهدات شامل انجام کار مطابق با استانداردهای کیفی، رعایت زمان‌بندی تعیین شده، استفاده از مصالح و تجهیزات مناسب، و پیروی از دستورالعمل‌های اجرایی و ایمنی می‌باشد. همچنین، پیمانکار موظف به ارائه گزارش‌های دوره‌ای به کارفرما و همکاری با سایر پیمانکاران یا تیم‌ها در پروژه است. در همین راستا، پیمانکاران موظف به رعایت استانداردهای بین‌المللی در زمینه محیط زیست هستند و این بخشی از تعهدات آنها است.

در اینجا می‌توان از مبانی فقهی حاکم بر قراردادهای بالادستی نفت و گاز و حقوق محیط زیست نیز سخن گفت. چرا که مجموعه‌ای از قواعد حقوقی از جمله قاعده انقال، قاعده اتلاف، قاعده تسبیب

(اگر شخصی با واسطه سبب ورود خسارت به دیگری شود، در صورت انتساب خسارت به او ضامن خواهد بود)؛ قاعده ضمان، قاعده من له الغنم فعلیه الغرم (ملازمه نفع و مخاطره؛ به معنای این که کسی که منافع مال از آن او است، زیان مال نیز بر عهده او خواهد بود)، اصل لزوم قراردادی (اوفو بالعقود) می تواند بنا بر ظرفیتهای حقوقی و فقهی ای که دارند با توسع در مصادیق بر قراردادهای نفتی و حقوق محیط زیست نیز حاکم بشوند (عزیزی، ۱۳۹۹: ۱۲۴). بنابراین با توجه به پشتوانه‌های فقهی قوانین موضوعه در ایران می‌توان در فرایند دادرسی احتمالی یا بعضاً در چگونگی تنظیم قرارداد از این مبانی فقهی نیز بهره گرفت.

سازوکارهای حقوقی حل اختلافات زیست محیطی در قراردادهای نفتی

اولین و مهم‌ترین نکته درباره رعایت الزامات زیست محیطی در قراردادهای نفتی تقریر محل نزاع است. به این معنا که مشخص گردد دقیقاً چه اقدامات می‌تواند به عنوان آسیب به محیط زیست لحاظ گردد که در بُعد سلبی باید از آنها پرهیز کرد، و در بُعد ایجاد باید اقدامات لازم برای حفظ آنها را انجام داد.

برای مثال نخستین بند قراردادهای موسوم به نسل سوم بیع متقابل آنجا که به محیط زیست اشاره دارد، ماده یک است که در تعریف مفاهیم و عبارات «خسارت محیط زیستی» بیان میدارد: «خسارت بر محیط زیست به معنای فرسایش خاک، حذف پوشش گیاهی، تخریب حیات وحش و مانند اینها است». تعریف خسارت محیط زیستی، اقدام مناسبی در قراردادهای بوده و باعث ایجاد درک طرفین از معنا و مفهوم محیط زیست است؛ اما تعریف موجود در این قرارداد، ناتمام بوده و به عامل انسانی اشاره نکرده است (اسفندیاری خالدی و جلالی، ۱۳۹۹: ۲۳۵).

بنابراین پروژه‌ها باید هم توسط کارفرما و هم توسط پیمانکار دارای پیوست زیست محیطی باشند. امروزه پیمانکارها موظف شده‌اند تا قبل از اجرای پروژه و در طول آن «ارزیابی پیامدهای زیست محیطی (Environmental impacts assessment)» داشته باشند. در واقع ارزیابی پیامدهای زیست محیطی (EIA) فرایندی است که به تحلیل و بررسی اثرات بالقوه یک پروژه یا فعالیت انسانی بر محیط زیست می‌پردازد. هدف این فرایند شناسایی و پیش‌بینی تأثیرات منفی و مثبت آن پروژه بر هوا، آب، خاک، گیاهان، جانوران و جوامع انسانی است. EIA به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا اقدامات لازم برای کاهش یا حذف اثرات منفی را در نظر بگیرند و از ایجاد آسیب‌های جدی به محیط زیست جلوگیری کنند. این فرایند معمولاً شامل گزارش نویسی، مشاوره عمومی و تحلیل فنی می‌باشد. باید در کنار هر قرارداد نفتی، و به عنوان بخش لاینفکی از آن، یک ارزیابی پیامدهای زیست محیطی وجود داشته باشد. در صورت بروز مشکلاتی در زمینه مسائل زیست محیطی، سازوکارهای حقوقی و سیاسی و دیپلماتیک خاصی برای حل این اختلافات در قراردادهای نفتی ایران می‌توان تعبیه و پیش‌بینی کرد، یا بعضاً هم اکنون نیز محل توجه است که می‌تواند شامل موارد زیر می‌شود:

الف) مذاکرات و حل و فصل درون‌سازمانی

ابتدا طرفین قرارداد ممکن است اختلافات خود را از طریق مذاکرات دوجانبه حل کنند. این مذاکرات می‌تواند شامل مشاوره‌های فنی و حقوقی باشد و طرفین تلاش می‌کنند تا بدون نیاز به مراحل قانونی یا قضائی، مسائل را حل کنند. اصولاً مذاکرات و حل و فصل درون‌سازمانی در قراردادها به فرایندهایی اطلاق می‌شود که در داخل یک سازمان یا بین واحدهای مختلف آن برای مدیریت اختلافات و مسائل حقوقی یا عملی در ارتباط با قراردادها انجام می‌شود. این فرایند معمولاً قبل از رجوع به مراجع قضایی یا ثالث صورت می‌گیرد و هدف آن رفع اختلافات از طریق گفتگو، توافق و راه‌حل‌های داخلی است.

در ابتدا، طرفین قرارداد، که ممکن است شامل بخش‌های مختلف یک سازمان یا افراد مرتبط با پروژه باشند، اختلافات یا مشکلات موجود را شناسایی کرده و در جلسه‌های مذاکره به بحث و تبادل نظر می‌پردازند. این مذاکرات ممکن است در سطح مدیریتی یا با حضور تیم‌های حقوقی انجام شود. یکی از ابزارهای مهم در این فرایند، تنظیم شرایط حل و فصل اختلافات در قرارداد است که ممکن است شامل استفاده از روش‌هایی مانند میانجیگری، داوری داخلی یا تصمیم‌گیری توسط مدیران ارشد باشد. هدف این است که اختلافات به سرعت حل و فصل شوند تا روند اجرایی پروژه یا قرارداد بدون وقفه ادامه یابد و از هزینه‌های احتمالی یا آسیب به روابط تجاری جلوگیری شود. مذاکرات درون‌سازمانی به تسهیل ارتباطات و حفظ روابط سالم میان کارکنان و واحدها کمک می‌کند.

«پروژه پتروشیمی میانکاله» که صدور مجوز آن موجب بروز اختلافات جدی میان سازمان محیط زیست و وزارت نفت و دیگر سازمانهای متولی مسئله شده بود یکی از مواردی است که با سازوکار مذاکرات و حل و فصل درون‌سازمانی قابلیت رفع مشکل داشته است. اجرای این پروژه که تبعات زیست محیطی بسیار گسترده‌ای داشت و حتی موجبات اعتراضات اجتماعی را نیز فراهم کرد، می‌توانست با گفتگوهای درون‌سازمانی قبل از رسانه‌ای شدن به راه حل معقول برسد و اگر امکان داشته باشد تبعات زیست محیطی آن مهار شود. ولی به هر حال، از ابزار «مذاکرات و حل و فصل درون‌سازمانی» در این پروژه خبری نبود.

ب) داوری بین‌المللی

شروط داوری قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز یکی از کلیدی‌ترین شروط مندرج در این نوع از قراردادها است که بکارگیری فرمولی مناسب در آن می‌تواند قدرت مانور قابل توجهی را در تامین منافع شرکت یا کشور درگیر اختلاف، ایجاد نماید. در این راستا جهت‌گیریهای اخیر قانونگذاران برخی کشورهای تولیدکننده و صادرکننده نفت و گاز و هم‌رویه عملی فعالان خصوصی این عرصه بدین سمت بوده که با ترجیح تعیین چارچوبهای شرط داوری در قالب ارجاع اختلافات خود به

مقررات و احياناً مراکز داوری چون UNCITRAL، ICSID، ICC، سعی در مدیریت شایسته اختلافات احتمالی و امتناع از ورود در نابسامانی های خاص داوریهای گذشته داشته اند (آریان کیا، ۱۳۸۸:۱۹۷). در صورتی که اختلافات به مرحله پیچیده تری برسند و طرفین نتوانند به توافق برسند، بسیاری از قراردادهای نفتی می تواند به داوری بین المللی ارجاع شود و بعضاً در متن این قراردادها اشاره ای به این مراجع داوری شده است. انتخاب داور می تواند از طریق نهادهایی مانند:

- مرکز داوری بین المللی اتاق بازرگانی ایران.

- مرکز داوری اتاق بازرگانی بین المللی (ICC).

- مرکز داوری سازمان ملل متحد (UNCITRAL).

بنابراین داوری بین المللی می تواند یکی از ابزارهای موثر برای حل و فصل اختلافات بین طرفین در تمام موضوعات از جمله اختلافات زیست محیطی باشد، چرا که احتمالاً می تواند با رعایت اصول حقوقی و بی طرفی، منصفانه ترین تصمیمات را اتخاذ کند. البته در مواردی که رای به غرامت صادر می شود، اکنون رویه داوری بین المللی از «غرامت کامل» به «غرامت مناسب» متحول شده و امروزه ملاک آن «انتظارات معقول طرفین» است (کمالی، ۱۳۹۵:۲۴).

برای مثال دیوان بین المللی داوری که بخشی از اتاق بازرگانی بین المللی است در دعوی بین ایران (شرکت ذخیره سازی گاز ایران) و شرکت سفره گاز فرانسه رای به نفع ایران داد و طرف فرانسوی را محکوم به پرداخت غرامت کرد. شرکت سفره گاز فرانسه قراردادی در دو بخش «مطالعه مخزن» و «توسعه میدان» با ایران منعقد کرده بود که بعداً به تعهدات خود عمل نکرد و در دیوان داوری اتاق بازرگانی پاریس (ICC) علیه ایران طرح دعوا کرد که در نهایت حکم به نفع ایران صادر شد و طرف فرانسوی محکوم به پرداخت غرامت شد.

ج) مراجع قضائی داخلی و بین المللی

در برخی موارد، حل اختلافات از طریق دادگاه های داخلی کشور (ایران) یا دادگاه های بین المللی امکان پذیر است. البته توجه به این نکته ضروری است که استفاده از مراجع قضائی می تواند زمان بر و پرهزینه باشد. دادگاه های ایران می توانند برای حل مسائل مربوط به قراردادهای نفتی تصمیم گیری کنند، اما در صورت دخالت مسائل بین المللی، دادگاه های خارجی نیز ممکن است صلاحیت داشته باشند. البته مراجعه به دادگاه های بین الملل پیشاپیش منوط به آن است که طرفین از قبل صلاحیت آن دادگاه ها را قبول کرده باشند.

نمونه کلاسیک یک دعوی حقوقی بر سر قرارداد نفتی متعاقب ملی شدن صنعت نفت ایران و نیز خلع ید از شرکت نفت ایران- انگلیس شکل گرفت که دولت انگلستان با اعتقاد به این که قانون ملی شدن صنعت نفت ایران با عنایت به محتوا و ترتیبات مندرج در قرارداد مربوطه بین ایران و شرکت نفت انگلیسی به منزله فسخ یک جانبه قرارداد منعقد می باشد، در اعمال خود در حمایت دیپلماتیک از تبعه خویش (شرکت نفت ایران- انگلیس) در قبال دولت ایران و به استناد اعلامیه های پذیرش

صلاحیت اجباری دیوان از سوی ایران دادخواستی را در دبیرخانه دیوان به ثبت رسانید. ایران نیز به طور متقابل در سندی با عنوان "ملاحظات مقدماتی" با ذکر دلایلی به صلاحیت دیوان برای رسیدگی به پرونده ایراد وارد نمود. ایران یکی از دلایل رد صلاحیت دیوان برای رسیدگی به دعوا را تفسیر خود از بند هفتم از ماده دوم منشور ملل متحد مبنی بر منع مداخله در اموری که ذاتاً در صلاحیت داخلی دولتهاست، اعلام کرد (آقایی و آقایی سادات، ۱۳۹۳: ۸).

سازوکارهای سیاسی و دیپلماتیک حل اختلافات

سازوکارهای سیاسی و دیپلماتیک حل اختلافات در قراردادهای نفتی به روش‌هایی اطلاق می‌شود که کشورها و شرکت‌ها از آن‌ها برای حل منازعات ناشی از قراردادهای نفتی استفاده می‌کنند. این سازوکارها می‌توانند شامل مذاکره مستقیم، میانجیگری و استفاده از نهادهای دیپلماتیک باشند. در این فرایندها، طرفین تلاش می‌کنند با تکیه بر دیپلماسی و قوانین بین‌المللی به یک توافق مسالمت‌آمیز دست یابند. همچنین در برخی موارد، دولت‌ها از میانجیگری یا نقش آفرینی نهادهای بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد یا بانک جهانی استفاده می‌کنند.

در برخی موارد، اختلافات در قراردادهای نفتی و به تبع آن در مشکلات زیست محیطی ناشی از آن به دلایل سیاسی و دیپلماتیک بین دولت‌ها و شرکت‌های نفتی خارجی به وجود می‌آید. در این مواقع، به علل رجوع به سازوکارهای حقوقی جواب‌گو نیست و در عوض استفاده از راهکارهای سیاسی و دیپلماتیک می‌تواند موثر باشد.

مثال بسیار بارز اختلافات ناشی از قرارداد که با سازوکارهای حقوقی قابلیت رفع و رجوع ندارد و حتماً باید به ابزارهای سیاسی متوسل شد قرارداد ایران و توتال فرانسه بود. شرکت توتال قرارداد نهایی توسعه فاز ۱۱ میدان گازی پارس جنوبی (مشترک بین ایران و قطر) را براساس الگوی جدید قراردادهای نفتی ایران امضا کرده بود. ارزش این قرارداد نزدیک به پنج میلیارد دلار اعلام شده بود که بزرگترین قرارداد گازی بعد از برداشتن تحریمهای بین‌المللی علیه ایران بود. ولی با شروع دور جدید تحریمها توتال از قرارداد خارج شد و این موضوعی نبود که با ابزارهای حقوقی قابلیت رفع اختلاف داشته باشد.

الف) مذاکرات دیپلماتیک

در کنار سازوکارهای حقوقی، عوامل سیاسی و دیپلماتیک نیز می‌توانند نقش بسزایی در حل و فصل اختلافات زیست محیطی ایفا کنند. در بسیاری از موارد، دولت‌ها می‌توانند با مذاکره و توافقات سیاسی، زمینه‌های توافق در زمینه مسائل زیست محیطی را فراهم کنند. این مذاکرات معمولاً شامل تعهدات متقابل در زمینه حفاظت از محیط زیست، ارتقای همکاری‌های فنی و تحقیقاتی در حوزه تکنولوژی‌های سبز، و ایجاد سازوکارهای نظارتی مشترک است. از سوی دیگر، ملاحظات ژئوپولیتیک و فشارهای بین‌المللی نیز ممکن است بر روند حل اختلافات تأثیرگذار باشند.

مذاکره مستقیم معمولاً اولین گام است که در آن طرفین سعی می‌کنند اختلافات خود را بدون نیاز به نهادهای ثالث حل کنند. مذاکرات دیپلماتیک به فرایند رسمی یا غیررسمی میان کشورها، سازمان‌های بین‌المللی، یا دیگر ذینفعان با هدف حل مسائل، مناقشات یا بحران‌های مختلف اطلاق می‌شود. این مذاکرات معمولاً به منظور رسیدن به توافقات صلح‌آمیز یا ایجاد راه‌حل‌های مشترک انجام می‌گیرند و در آن از ابزارهای مختلفی برای رسیدن به توافق استفاده می‌شود. ابزارهای مذاکرات دیپلماتیک عبارتند از: مذاکره مستقیم (گفت‌وگوهای دو یا چندجانبه میان طرفین برای رسیدن به توافق)؛ میانجیگری (استفاده از کشور ثالث بی‌طرف برای تسهیل گفت‌وگوها و کاهش تنش‌ها)؛ داوری و قضاوت (استفاده از یک نهاد بی‌طرف برای تصمیم‌گیری در خصوص یک موضوع اختلافی)؛ تهدید به تحریم‌ها یا استفاده از فشار اقتصادی (اعمال فشار به منظور وادار کردن طرف مقابل به پذیرش شرایط)؛ ایجاد ائتلاف‌ها و اتحادها (همکاری با کشورهای دیگر برای فشار به طرف مقابل)؛ دوره‌های مشاوره و رایزنی (مشاوره و تبادل نظر پیش از شروع رسمی مذاکرات).

یک نمونه برجسته از مذاکرات دیپلماتیک برای حل مشکلات زیست‌محیطی، مذاکرات پیرامون توافق پاریس برای تغییرات اقلیمی در سال ۲۰۱۵ است. این توافق بین ۱۹۵ کشور در سطح جهانی شکل گرفت و هدف آن کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و مقابله با گرم شدن جهانی بود. در این مذاکرات، کشورهای مختلف از ابزارهایی چون مذاکره مستقیم، میانجیگری، و پیشنهادات متقابل برای حل اختلافات استفاده کردند تا به توافقی دست یابند که هم کشورهای توسعه‌یافته و هم کشورهای در حال توسعه بتوانند با آن موافقت کنند. به‌ویژه کشورهای بزرگ صنعتی مانند چین و ایالات متحده در این مذاکرات نقش مهمی ایفا کردند و در نهایت توافقی حاصل شد که تعهدات کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای را برای همه کشورها تعیین کرد. اگرچه با ظهور دونالد ترامپ در آمریکا این کشور از توافق‌نامه پاریس خارج شد و مشکلاتی جدی برای آن ایجاد کرد. این مذاکرات نمونه‌ای از چگونگی استفاده از ابزارهای دیپلماتیک برای حل مشکلات زیست‌محیطی در سطح جهانی است. بنابراین دولت‌ها می‌توانند از طریق مذاکرات دیپلماتیک برای حل اختلافات زیست‌محیطی اقدام کنند. این مذاکرات می‌تواند به منظور تسهیل توافقات در زمینه‌های زیست‌محیطی و همچنین تضمین اجرای تعهدات زیست‌محیطی باشد. فلذا اگر در قراردادهای نفتی موضوعات زیست‌محیطی و الزام به رعایت آنها تعیین گردد می‌توان از این ابزار برای اجبار طرف خاطی به رعایت استانداردهای زیست‌محیطی یا جبران خسارات وارده به محیط زیست بهره برد.

ب) همکاری‌های بین‌المللی

در برخی از موارد، همکاری‌های بین‌المللی در قالب پروژه‌های مشترک با سازمان‌های زیست محیطی جهانی مانند سازمان ملل متحد، برنامه محیط زیست سازمان ملل، و بانک جهانی می‌تواند به حل مشکلات زیست محیطی کمک کند. این موضوع اکنون به طور مرتبی ذیل کنفرانس تغییرات آب‌وهوایی سازمان ملل متحد^۲ که کنفرانس‌های سالانه‌ای هستند که در چارچوب کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد در مورد تغییرات اقلیمی برگزار می‌شوند، دنبال می‌گردد.

بنابراین، با توجه به اراده‌ای که در سطح نهادهای بین‌المللی درباره حفظ محیط زیست و رعایت استانداردهای زیست محیطی وجود دارد و این دغدغه عموماً توسط کنوانسیونها و کنفرانسها دنبال می‌شود، لذا کشورهای درگیر در اختلاف زیست محیطی ناشی از قراردادهای نفتی می‌توانند به راحتی به این کنوانسیونها استناد کنند یا امیدوار به همکاری نهادهای بین‌المللی از این نوع باشند. البته شایان تذکر چندباره است که استفاده از این ظرفیت‌ها صرفاً وقتی امکان پذیر است که در قراردادهای نفتی اولاً الزام رعایت استانداردهای زیست محیطی به عنوان بخشی از تعهدات پیمانکار مرقوم شده باشد؛ ثانیاً تعریفی از خسارت زیست محیطی و مصادیق آن ارائه شده باشد؛ و در نهایت، این که ضمانت اجرایی برای آن تعهدات لحاظ شده باشد.

ج) فشارهای بین‌المللی و تحریم‌ها

گاهی اوقات فشارهای بین‌المللی و تحریم‌ها نیز بر روی کشورها و شرکت‌های نفتی اعمال می‌شود که می‌تواند نقش مهمی در حل یا پیچیدگی اختلافات ایفا کند. در واقع فشارهای بین‌المللی و تحریم‌ها ابزارهای اقتصادی و دیپلماتیکی هستند که توسط برخی کشورها یا سازمان‌های بین‌المللی برای اعمال فشار به برخی دیگر کشورها یا شرکت‌های (نفتی) به منظور تغییر رفتار یا سیاست‌های آنها مورد استفاده قرار می‌گیرند. این فشارها می‌توانند در حل یا پیچیدگی اختلافات نقش مهمی ایفا کنند. فشارهای اقتصادی به‌ویژه تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان اهرم فشاری برای وادار کردن کشورها به مذاکرات یا پذیرش شرایط خاص در قراردادهای نفتی و تجاری استفاده شوند.

از طرفی، تحریم‌ها همچنین می‌توانند به پیچیدگی‌های بیشتر در حل اختلافات منجر شوند. برای مثال، ممکن است یک کشور هدف تحریم‌ها با مواجهه با مشکلات اقتصادی، به سختی قادر به تأمین منابع مالی و اجرایی قراردادهای نفتی باشد که این امر بر مذاکرات تأثیر می‌گذارد.

برای مثال از تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران می‌توان نام برد از سال ۲۰۱۸، ایالات متحده تحریم‌های سنگینی علیه ایران اعمال کرد که به‌ویژه بر صنعت نفت این کشور تأثیر گذاشت. این

1- UNEP

2- United Nations Climate Change Conference

3- UNFCCC

تحریم‌ها باعث شد که شرکت‌های نفتی بین‌المللی از ادامه همکاری با ایران خودداری کنند؛ و تحریم‌های ونزوئلا که طی آن ایالات متحده و اتحادیه اروپا از سال ۲۰۱۷ تحریم‌هایی را علیه دولت ونزوئلا وضع کردند که به صنعت نفت این کشور آسیب جدی وارد کرد. این فشارها باعث شد که ونزوئلا برای حل مشکلات داخلی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی در حوزه نفتی تحت فشار قرار بگیرد.

بنابراین یکی از سازوکارهای سیاسی حل اختلافات یا اجبار طرف خاطی به رعایت تعهدات قراردادی عموماً، و تعهدات زیست محیطی قراردادی، خصوصاً، می‌توان توسل به تحریم باشد یا ایجاد فشارهای اقتصادی باشد. برای این منظور حتی می‌توان در تنظیم قراردادهای نفتی - به ویژه در مورد پروژه‌هایی که در چند فاز اجرا می‌شوند - اجرای فازهای بعدی را به تایید نهاد ناظر درباب رفتار پیمانکار مربوطه در رعایت الزامات زیست محیطی منوط و مشروط کرد. این گونه می‌توان تهدید قطع همکاری در فازهای بعدی را بر سر پیمانکار نگه داشت و از این ابزار تحریمی برای الزام پیمانکار به پایبندی به قواعد زیست محیطی بهره برد.

بحران زیست محیطی هورالعظیم

تالاب هورالعظیم، به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین تالاب‌های مرزی ایران و عراق، در سال‌های اخیر با بحران زیست محیطی جدی ناشی از فعالیت‌های نفتی مواجه بوده است. توسعه میدان‌های نفتی در این منطقه، از جمله میدان آزادگان، به نشت نفت و آلودگی گسترده خاک و آب منجر شده است. این بحران علاوه بر تهدید مستقیم زیستگاه‌های طبیعی و گونه‌های جانوری و گیاهی، منجر به تخریب اکوسیستم‌های محلی و کاهش تنوع زیستی شده است. خشکاندن بخش‌هایی از تالاب برای ایجاد زیرساخت‌های نفتی، موجب از بین رفتن منابع آبی حیاتی برای پرندگان مهاجر و گونه‌های آبی شده است. پیامدهای انسانی این بحران نیز قابل توجه است؛ کشاورزی و معیشت جوامع محلی به شدت تحت تأثیر قرار گرفته و مشکلات بهداشتی مرتبط با آلودگی آب و خاک افزایش یافته است. از منظر حقوقی، این بحران نشان‌دهنده ضعف در اجرای الزامات زیست محیطی قراردادهای نفتی است، چرا که تعهدات پیمانکاران برای رعایت استانداردهای زیست محیطی به طور کامل محقق نشده است. در سطح بین‌المللی نیز، تخریب هورالعظیم نقض تعهدات ایران تحت کنوانسیون رامسر و کنوانسیون تنوع زیستی محسوب می‌شود. این بحران بیانگر ضرورت بازنگری در چارچوب‌های قانونی و نظارتی و همچنین تقویت همکاری‌های بین‌المللی برای حفاظت از منابع طبیعی است.

راه حل های حقوقی

یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی برای مدیریت بحران زیست محیطی در تالاب هورالعظیم، استفاده از قوانین ملی و بین‌المللی است. در سطح ملی، قوانین حفاظت محیط زیست ایران، از جمله قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (مصوب ۱۳۵۳) و اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به صراحت بر ممنوعیت هرگونه فعالیت‌هایی که به تخریب محیط زیست منجر شود، تأکید دارند.

این قوانین پیمانکاران نفتی را ملزم به رعایت استانداردهای زیست محیطی می کنند و در صورت بروز آلودگی، مسئولیت جبران خسارت بر عهده آنها قرار می گیرد (اسفندیاری خالدی و جلالی، ۱۳۹۹). از سوی دیگر، انجام ارزیابی اثرات زیست محیطی^۱ پیش از آغاز هر پروژه نفتی، به عنوان یکی از الزامات قانونی، باید به طور جدی توسط سازمان حفاظت محیط زیست نظارت شود. ضعف در اجرای این الزامات، که در بحران هورالعظیم نیز مشهود است، نشان دهنده ضرورت تقویت نظارت بر رعایت تعهدات زیست محیطی پیمانکاران است. در سطح بین المللی، تعهد ایران به کنوانسیون رامسر، که تالاب هورالعظیم را به عنوان یکی از تالاب های مهم بین المللی شناسایی کرده است، چارچوبی قانونی برای حفاظت از این اکوسیستم ارائه می دهد. بر اساس این کنوانسیون، دولت ایران موظف است از هرگونه فعالیتی که به تخریب این تالاب منجر شود، جلوگیری کند و اقدامات بازسازی و حفاظتی لازم را انجام دهد (Gordon, 2014: 115). همچنین، کنوانسیون تنوع زیستی^۲ و توافق نامه پاریس در خصوص تغییرات اقلیمی، بر ضرورت حفاظت از منابع طبیعی و کاهش اثرات منفی فعالیت های صنعتی بر محیط زیست تأکید دارند. در صورتی که ایران و پیمانکاران نفتی به این تعهدات پایبند نباشند، امکان پیگیری های حقوقی از سوی سازمان های بین المللی و کشورهای هم پیمان وجود دارد. از این رو، تقویت شفافیت اطلاعات زیست محیطی و پایش مستمر فعالیت های نفتی در تالاب هورالعظیم می تواند از تکرار چنین بحران هایی جلوگیری کند.

سازوکارهای سیاسی

تالاب هورالعظیم به دلیل موقعیت جغرافیایی اش، یک تالاب مرزی میان ایران و عراق است و این امر به طور طبیعی، چالش های دیپلماتیک خاصی را به همراه دارد. برای مدیریت بحران زیست محیطی ناشی از نشت نفت در این تالاب، همکاری سیاسی میان دو کشور ضروری است. مذاکرات مستقیم میان مقامات ایران و عراق برای تشکیل کمیته های مشترک زیست محیطی، می تواند گامی مؤثر در کاهش اثرات این بحران باشد. این کمیته ها می توانند شامل متخصصان زیست محیطی و حقوقی از هر دو کشور باشند که به نظارت بر شرایط تالاب و ارائه راه حل های عملی برای کاهش آلودگی می پردازند. تجربه موفق مشابه در سایر کشورها، نظیر کمیسیون های مشترک برای مدیریت رودخانه های مرزی، می تواند الگویی برای مدیریت تالاب هورالعظیم باشد (Cordes et al., 2016: 59).

¹- Environmental Impact Assessment

²- Convention on Biological Diversity

علاوه بر همکاری‌های دوجانبه، استفاده از ظرفیت نهادهای بین‌المللی نظیر برنامه محیط زیست سازمان ملل و کنوانسیون تغییرات اقلیمی، می‌تواند به تقویت دیپلماسی زیست‌محیطی ایران کمک کند. این نهادها می‌توانند با ارائه منابع مالی، فناوری‌های پیشرفته، و برنامه‌های آموزشی، نقش مهمی در بازسازی و حفاظت از تالاب ایفا کنند. همچنین، بهره‌گیری از فشارهای بین‌المللی از سوی سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی می‌تواند دولت و شرکت‌های نفتی را به پایبندی به تعهدات زیست‌محیطی ترغیب کند. در بحران هورالعظیم، استفاده از این ابزارهای دیپلماتیک، به‌ویژه در تعامل با عراق، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد سازوکارهای نظارتی مشترک برای حفاظت از تالاب شود (ضیایی و لطفی، ۱۴۰۰). این اقدامات، در کنار تقویت ظرفیت‌های قانونی و حقوقی، می‌تواند به مدیریت پایدار بحران‌های زیست‌محیطی مشابه کمک کند.

جمع‌بندی

سازوکارهای حقوقی و سیاسی حل اختلافات در مقررات زیست‌محیطی قراردادهای نفتی ایران به عنوان یکی از چالش‌های اساسی در مدیریت منابع طبیعی و حفاظت از محیط زیست شناخته می‌شود. این سازوکارها، به‌ویژه در حوزه فعالیت‌های نفتی که تأثیرات زیست‌محیطی گسترده‌ای دارند، نقش مهمی در پیشگیری و حل اختلافات میان دولت، پیمانکاران، و جوامع محلی ایفا می‌کنند. از منظر حقوقی، ایران با برخورداری از قوانین ملی مانند اصل پنجاهم قانون اساسی و قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، چارچوبی برای الزام پیمانکاران به رعایت استانداردهای زیست‌محیطی فراهم کرده است. با این حال، ضعف در اجرای این قوانین، نبود شفافیت در نظارت، و محدودیت در ارزیابی اثرات زیست‌محیطی پروژه‌ها باعث شده تا بسیاری از تعهدات زیست‌محیطی به درستی محقق نشوند. در سطح بین‌المللی، تعهدات ایران تحت کنوانسیون‌هایی مانند رامسر و تنوع زیستی، و همچنین توافق‌نامه پاریس، زمینه‌ای برای تنظیم استانداردهای زیست‌محیطی در قراردادهای نفتی فراهم می‌کند. با این حال، محدودیت‌های اجرایی و نبود هماهنگی کافی میان استانداردهای ملی و بین‌المللی، همچنان به‌عنوان یک چالش باقی مانده است. از منظر سیاسی، تعاملات میان‌دولتی و استفاده از دیپلماسی زیست‌محیطی، به‌ویژه در مورد پروژه‌های نفتی که در مناطق حساس زیست‌محیطی و مرزی قرار دارند، نقشی کلیدی در مدیریت این چالش‌ها دارد. یکی از نمونه‌های بارز این چالش‌ها بحران زیست‌محیطی تالاب هورالعظیم است. این تالاب به دلیل نشت نفت و فعالیت‌های نفتی با تخریب گسترده‌ای مواجه شده است که علاوه بر تهدید اکوسیستم‌های محلی، مشکلات معیشتی و بهداشتی را نیز برای جوامع محلی به همراه داشته است. ضعف در اجرای مقررات زیست‌محیطی در قراردادهای نفتی و عدم همکاری‌های مؤثر دیپلماتیک با کشور عراق، به‌عنوان یکی از طرف‌های مرزی این

¹- United Nations Framework Convention on Climate Change

تالاب، نشان‌دهنده محدودیت‌های موجود در سازوکارهای حقوقی و سیاسی حل اختلاف است. این بحران بیانگر ضرورت بازنگری در چارچوب‌های نظارتی، تقویت تعهدات زیست محیطی پیمانکاران، و بهره‌گیری از ظرفیت‌های بین‌المللی برای مدیریت پایدار است.

پیشنهادات

- بازنگری در قوانین داخلی و تطبیق آن‌ها با استانداردهای بین‌المللی.
- تقویت نظارت بر اجرای ارزیابی اثرات زیست محیطی برای تمامی پروژه‌های نفتی.
- ایجاد کمیته‌های نظارتی مشترک ایران و عراق برای حفاظت از تالاب هورالعظیم.
- استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی مانند برنامه محیط زیست سازمان ملل برای تأمین منابع مالی و فناوری.
- افزایش آگاهی عمومی و مشارکت جوامع محلی در مدیریت منابع زیست محیطی.

استناد به این مقاله: آرین پور، سیامک، آل کجاف، حسین، محمودی، اصغر. (۱۴۰۴). سازوکارهای حل اختلافات در مقررات زیست محیطی قراردادهای نفتی ایران (مطالعه موردی بحران هورالعظیم)، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۱)، ۲۲۵-۲۴۸.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- آریان کیا، رضا (۱۳۸۸)، شروط داوری در سیر تحولات حقوق قراردادهای بین المللی نفت و گاز، فصلنامه حقوقی بین المللی سال بیست و ششم، شماره ۴۱، ۱۳۸۸، صفحات ۲۱۴-۱۹۷
- آقایی، سید داوود، و آقایی، صدیقه سادات. (۱۳۹۳). بازخوانی پرونده شرکت نفت ایران- انگلیس در دیوان بین المللی دادگستری. مطالعات روابط بین الملل (پژوهشنامه روابط بین الملل)، ۷(۲۶)، ۸-۳۳.
- ارفع نیا، بهشید، و ملاابراهیمی، عماد. (۱۳۹۷). حل مسالمت آمیز و شرایط جایگزین؛ روش های حل و فصل اختلافات در قراردادهای نوین بالادستی صنعت نفت و گاز با تأکید بر قرارداد IPC. مطالعات حقوق انرژی، ۲(۲۴)، ۲۹۳-۳۲۰.
- اسفندیاری خالدي، عباس، و جلالی، محمود. (۱۳۹۹). ملاحظات زیست محیطی در قراردادهای نفتی. مطالعات حقوق انرژی، ۶(۲۶)، ۲۳۱-۲۴۶.
- اسفندیاری فر، خشایار، و معصوم زادگان، سحر (۱۳۹۳)، بررسی تطبیقی مقررات گذاری زیست محیطی عملیات بالادستی نفت و گاز در ایالات متحده آمریکا و ایران، اولین همایش علمی پژوهشی خلیج فارس - ۱۳۹۳ - پیری، مهدی. (۱۳۹۷). تأملی بر آثار حقوقی الحاق جمهوری اسلامی ایران به توافقنامه پاریس در خصوص تغییرات اقلیمی، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۴۸(۴)، ۸۸۷-۹۰۸.
- زین الدین، سیدمصطفی، و شاهمرادی، عصمت (۱۳۹۴)، بررسی تطبیقی ملاحظات محیط زیستی در قراردادهای بین المللی نفت، مطالعات حقوق انرژی، دوره اول، شماره دوم، پاییز و زمستان، ص ۲۱۷-۲۳۵
- ضیایی، سید یاسر، و لطفی گماسبی، محسن. (۱۴۰۰). مسئولیت اجتماعی شرکت های فراملی؛ فرصت ها و چالش ها، فصلنامه پژوهش های حقوقی، ۲۰(۴۶)، ۲۵۵-۲۸۲. doi: 10.48300/jlr.2021.132621
- کمالی، شقایق (۱۳۹۵)، رویه داوری بین المللی درباره گرامت در دعاوی نفتی با تکیه بر آرای جدید، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی
- کهن، منذر (۱۳۸۳). توسعه پایدار در کشورهای اسلامی، مترجمین سعید فراهانی فرد، سعید و محمدعلی فراهانی فرد، فصلنامه اقتصاد اسلامی، ۴(۱۶)، ۱۲۵-۱۵۰.
- کهن هوش نژاد، روح اله، و التیمی، محمدحسین. (۱۳۹۸). منبای الزامات محیط زیستی در قراردادهای نفتی ایران. فصلنامه اقتصاد محیط زیست و منابع طبیعی، ۳(۴)، ۹۲-۷۳
- فراهانی فرد، سعید. (۱۳۸۴). درآمدی بر توسعه پایدار در عصر ظهور، فصلنامه اقتصاد اسلامی، ۵(۲۰)، ۱۱۱-۱۳۶.
- عزیز، حسین (۱۳۹۹)، مطالعه تطبیقی الزامات حقوقی زیست محیطی در قراردادهای بالادستی نفت و گاز در حقوق ایران و آمریکا، پایان نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۹
- ملکی نیا، عماد (۱۳۹۷)، بررسی زمینه های عملیاتی شدن توسعه پایدار در نظام آموزش عالی: دانشگاه پایدار و ارزیابی پایداری، مجله علوم تغذیه و صنایع غذایی ایران، سال سیزدهم، ضمیمه شماره ۱، بهار ۱۳۹۷، صفحات ۲۱۶-۲۰۵
- موسوی، فضل الله (۱۳۹۲)، حقوق بین الملل محیط زیست، تهران، نشر میزان
- موسوی، سید فضل الله، و شیرمردی دزکی، محمدرضا (۱۳۹۳)، تحلیل رویکرد محیط زیستی در قراردادهای نفتی، فصلنامه مطالعات حقوق انرژی، دوره اول، شماره یکم، بهار و تابستان ۱۳۹۴.
- مومنی، فرشاد، و امینی میلانی، مینو. (۱۳۹۰). توانمندی و توسعه پایدار در برنامه سوم و چهارم توسعه ایران با رویکرد آمارتایسن. رفاه اجتماعی، ۱۱(۴۲)، ۳۷-۶۵.
- میرحسینی، سیدمجید و خامسی پور، فرسیما (۱۳۹۳)، قانون حاکم بر دعاوی مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست در حقوق اتحادیه اروپا و ایران، فصلنامه راهبرد، سال بیست و سوم، شماره ۷۳، زمستان صص ۷۳-۹۲.
- وهاب پور، امیر و همکاران (۱۳۹۷)، بررسی آثار محیط زیستی گاز مشعل در ایران و اهمیت آن در راستای تعهدات کشور در توافق پاریس، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی، شماره ۲۷، تابستان صفحات ۱۵۴-۱۳۳.
- Cordes, E. E. Jones, D. O., Schlacher, T. A., Amon, D. J., Bernardino, A. F., Brooke, S (2016). Environmental impacts of the deep-water oil and gas industry: a review to guide management strategies. *Frontiers in Environmental Science*, 4, 58.
- Gordon, U. E. E. P. J. (2014). *Oil and Gas Law: Current Practice and Emerging Trends*.
- Aqae, Seyed Davoud, and Aqae Sadat, Sedigheh. (2014). "Revisiting the Case of Anglo-Iranian Oil Company before the International Court of Justice." *International Relations Studies (Research Journal of International Relations)*, 7(26), 8-33. {In

- Higher Education: Sustainable Universities and Sustainability Assessment.” *Iranian Journal of Nutrition Sciences and Food Industries*, 13(Suppl. 1), 205–216. {In Persian}
- Mirhosseini, Seyed Majid, and Khamsipour, Farsima. (2014). “Applicable Law to Civil Liability Arising from Environmental Damage in EU and Iranian Law.” *Rahbord Quarterly*, Vol. 23, No. 73 (Winter), 73–92. {In Persian}
- Momeni, Farshad, and Amini-Milani, Minou. (2011). “Empowerment and Sustainable Development in Iran’s Third and Fourth Development Plans: An Amartya Sen Approach.” *Social Welfare Quarterly*, 11(42), 37–65. {In Persian}
- Mousavi, Fazlollah. (2013). *International Environmental Law*. Tehran: Mizan Publishing. {In Persian}
- Mousavi, Seyed Fazlollah, and Shirmardi-Dezki, Mohammad Reza. (2014). “Analysis of Environmental Approach in Oil Contracts.” *Energy Law Studies*, Vol. 1, No. 1 (Spring and Summer 2014). {In Persian}
- Piri, Mahdi. (2018). “A Legal Reflection on Iran’s Accession to the Paris Agreement on Climate Change.” *Public Law Studies Quarterly, University of Tehran*, 48(4), 887–908. {In Persian}
- Vahabpour, Amir, et al. (2018). “Environmental Impacts of Gas Flaring in Iran and Its Importance Regarding Commitments under the Paris Agreement.” *Strategic Policy Studies Quarterly*, No. 27 (Summer), 133–154. {In Persian}
- Zeinoddin, Seyed Mostafa, and Shahmoradi, Esmat. (2015). “A Comparative Study of Environmental Considerations in International Oil Contracts.” *Energy Law Studies*, Vol. 1, No. 2 (Fall and Winter), pp. 217–235. {In Persian}
- Ziaei, Seyed Yaser, and Lotfi Gamasayi, Mohsen. (2021). “Corporate Social Responsibility of Multinational Enterprises: Opportunities and Challenges.” *Legal Research Quarterly*, 20(46), 255–282. doi:10.48300/jlr.2021.132621. {In Persian}
- Persian}
- Arefnia, Bahshid, and Molla-Ebrahimi, Emad. (2018). “Peaceful Settlement and Alternative Mechanisms: Methods of Dispute Resolution in New Upstream Oil and Gas Contracts with Emphasis on the IPC Model.” *Energy Law Studies*, 4(2), 293–320. {In Persian}
- Ariankia, Reza. (2009). “Arbitration Clauses in the Evolution of International Oil and Gas Contracts.” *International Legal Quarterly*, Vol. 26, No. 41, pp. 197–214. {In Persian}
- Azizi, Hossein. (2020). *A Comparative Study of Legal Environmental Obligations in Upstream Oil and Gas Contracts under Iranian and U.S. Law*. Ph.D. Dissertation, Allameh Tabataba’i University. {In Persian}
- Cordes, E. E., Jones, D. O., Schlacher, T. A., Amon, D. J., Bernardino, A. F., & Brooke, S. (2016). “Environmental Impacts of the Deep-Water Oil and Gas Industry: A Review to Guide Management Strategies.” *Frontiers in Environmental Science*, 4, 58.
- Esfandiari Khaledi, Abbas, and Jalali, Mahmoud. (2020). “Environmental Considerations in Oil Contracts.” *Energy Law Studies*, 6(2), 231–246. {In Persian}
- Esfandiari-Far, Khashayar, and Masoomzadegan, Sahar. (2014). “A Comparative Study of Environmental Regulation in Upstream Oil and Gas Operations in the United States and Iran.” *The First Persian Gulf Scientific-Research Conference*. {In Persian}
- Farahani-Fard, Saeed. (2005). “An Introduction to Sustainable Development in the Age of Reappearance.” *Islamic Economics Quarterly*, 5(20), 111–136. {In Persian}
- Gordon, U. E. E. P. J. (2014). *Oil and Gas Law: Current Practice and Emerging Trends*.
- Kahf, Munzer. (2004). “Sustainable Development in Islamic Countries.” Translated by Saeed Farahani-Fard and Mohammad Ali Farahani-Fard. *Islamic Economics Quarterly*, 4(16), 125–150. {In Persian}
- Kamali, Shaqayeq. (2016). *International Arbitration Practice on Compensation in Oil Disputes: With Emphasis on Recent Awards*. Master’s Thesis, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Faculty of Law and Political Science. {In Persian}
- Kohan Houshnejad, Rouhollah, and Al-Tamimi, Mohammad Hossein. (2019). “The Basis of Environmental Obligations in Iran’s Oil Contracts.” *Journal of Environmental and Natural Resources Economics*, 3(4), 73–92. {In Persian}
- Maleki-Nia, Emad. (2018). “Operationalizing Sustainable Development in